

REPREZENTĂRILE ZODIACULUI ÎN ARTĂ

MARCEL MUNTEAN

Abstract:

Zodiac representations are found in the great cultures and civilizations starting from Antiquity, crossing the Jewish sphere and then reaching the area of Byzantine and Eastern Christianity.

The zodiac is the term used to describe the circle with twelve divisions of celestial longitude. The term zodiac derives from the Latin *zōdiacus*, which means „circle of animals;” although it also contains the image of a woman (Virgo), a man (Aquarius) and two children (Gemini). The only zodiac that is represented only by animals is the Chinese zodiac. Among the examples we note: The carved zodiac called Dendera, the Tallaras zodiac, mosaic from the fourth century, d. In Greece, the pavement mosaic in the Church of San Savino in Piacenza, the Parisian Cathedral, and other churches such as the one known as the Waltham Abbey Church, the Great Lavra of Mount Athos, the Lesnovo Monastery of the fourteenth century, the Sucevița Monastery of the sixteenth century, the Probota Monastery of the sixteenth century, the Living Pillar Church in Georgia dating from the seventeenth century. Representations of the Macedonian zodiac can be found in the narthex of the Church of St. Michael the Archangel in Lesnovo (1349), the Church of the Holy Archangels in Kucheviste (1591), and they can also be seen on the arch in the narthex of the Church of St. George in the Poloshko monastery (1608/9). In all three examples, the Zodiac appears in the illustration of Psalm 148. The theme of the zodiac is present in the masterful composition The Last Judgement and we find it in the exterior painting or on the façade of the Bukovina monasteries, such as: Probota, Voroneț, Moldovița, Humor and Sucevița. The signs are dropped, perhaps as a symbol of the end of time or of the ages when the judgment will take place.

In classical, medieval or modern writings, the inscribed illuminations present the Zodiacal Man - Homo Signorum or „The Man of Signs”, or Alphonse Mucha, Zodiac, 1896, lithograph.

Finally, we consider that the signs have been rendered in art, since the beginnings of artistic creation, they have been assimilated by the great cultures and have expressed man's concerns towards the spiritual ones, transposed into signs, symbols and iconic scenes.

Keywords: *zodiac, zodiac cycle, symbol, Last Judgment, This vain world, Psalm 148, zodiac man.*

Reprezentările zodiacale se întâlnesc în marile culturi și civilizații începând din Antichitate, parcurgând sfera iudaică și mai apoi poposind în aria creștinismului bizantin și răsăritean. Iconografia temei fiind regăsită și în arta modernă, uneori chiar în cea contemporană.

Zodiacul (în greacă: ζῳδιακός, zōdiakos) este termenul folosit pentru a descrie cercul de douăsprezece diviziuni de longitudine cerească. Termenul zodiac derivă din latinescul zodiacus, care la rândul său provine din grecescul ζῳδιακος κύκλος ce desemnează „cerc de animale;” cu toate că el mai conține, de asemenea imaginea unei femei (Fecioara), a unui bărbat (Vărsătorul) și a doi copii (Gemenii). Singurul zodiac ce e reprezentat doar prin animale este zodiacul chinezesc.

Semnele zodiacale ori zodiacele sunt figurile simbolice ale zodiacului ce înfățișează cele douăsprezece constelații.¹ În astrologia occidentală, adoptate, mai apoi și de lumea răsăriteană acestea sunt: Berbec (21 martie-19 aprilie), Taur (20 aprilie-20 mai), Gemeni (21 mai-20 iunie), Rac (21 iunie-22 iulie), Leu (23 iulie-22 august), Fecioară (23 august-22 septembrie), Balanță (23 septembrie-22 octombrie), Scorpion (23 octombrie-21 noiembrie), Săgetător (22 noiembrie-21 decembrie), Capricorn (22 decembrie-19 ianuarie), Vărsător (20 ianuarie-18 februarie), Pești (19 februarie-20 martie). Fiecare dintre ele are drept reprezentare un anumit element sau simbol, astfel sunt zodiile de pământ: Taur, Fecioară și Capricorn, cele de aer: Gemeni, Balanță și Vărsător, semnele de apă: Rac, Scorpion și Pești, iar semnele de foc: Berbec, Leu și Săgetător².

Din cele mai vechi timpuri, zodiacul a fost utilizat universal pentru a prezice sau reflecta caracteristicile personalității. Acesta fie din cultura chineză ori mesopotamiană, fie din Valea Indusului, ori fie din spațiul egiptean sau din orice altă cultură, reflectând filozofia antică și legându-se deseori de Astrologie, în sensul său cel mai larg desemnând căutarea unui scop în ceruri.

¹ DEX, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Ed. Univers enciclopedic, București, 1998, p. 1189.

² Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANDT, *Dicționar de simboluri*, vol. III P-Z, Ed. Artemis, București, 1995, p. 499.

Din tradițiile antice elene știm că grecii și-au moștenit cunoștințele despre cer de la mesopotamieni, iar aceștia le-au preluat de la sumerieni.

Ca un exemplu elocvent reținem *Zodiacul sculptat Dendera* (sau zodia Denderah) (Fig. 1). Acesta este un basorelief egiptean cunoscut, el se vizualizează pe tavanul pronaosului (sau a porticului) unei capele dedicate zeului Osiris din templul Hathor din Dendera. El păstrează imagini ale Taurului – fiind redat un taur și semnul Balanței- prin detaliul solzilor gravați (Fig. 2)³.

Un alt exemplu este mozaicul cu tema *zodiacului din sinagoga Beth – Alfa* ce are în centru figurat simbolul solar al lui Apollo, înfățișat pe un car tras de patru cai. Cele douăsprezece luni par redată simbolic prin animale sau figuri antropomorfe, așa cum e cazul Fecioarei.

Podeaua unei băi decorată cu un mozaic ce înfățișează zodiacul este recunoscut drept *Zodiacul de la Tallaras*, el reprezintă o structură organizată asemeni unei roți împărțită în 12 părți egale având simboluri reîntâlnite mai târziu în aria occidentală (Fig. 3)⁴.

Fig. 1 *Zodiacul Dendera*, relief, 2. 500 î. Hr., Muzeul Luvru, Paris⁵

Fig. 2 *Ciclul zodiacal*, mozaic, sec. al VI-lea, sinagoga Beth-Alfa⁶

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Dendera_zodiac, accesat 06. 01. 2025.

⁴ <https://www.iris28.art/post/in-the-stars-art-and-the-western-astrological-zodiac>, accesat 06. 01. 2025.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Dendera_zodiac#/media/File:Zodiaque_de_Dend%C3%A9ra_-_Mus%C3%A9e_du_Louvre_Antiquit%C3%A9s_Egyptiennes_D_38_-_E_13482.jpg, accesat 06. 01. 2025.

⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Mosaic_Zodiac_from_Synagogue_in_Beit_Alpha%2C_Israel%2C_6th_Century_%2831858682362%29.jpg, accesat 06. 01. 2025.

Fig. 3 *Zodiacul Tallaras*, mozaic, sec. al IV-lea, d. Hr., Grecia⁷

Cu precădere în decorurile sculptate și mozaicate apar primele reprezentări ale zodiacului și în spațiul bisericesc, începând din veacul al XII-lea. Ca un prim exemplu reținem mozaicul pavimentar cu *Zodiacul din Biserica San Savino* din Piacenza. În acest caz semnele zodiacale sunt asociate cu diferite munci agricole (Fig. 4). Tot la fel menționăm *Zodiacul pavimentar* aflat în Baptisteriul din Florența, acesta datează din secolul al XII-lea (Fig. 5) și de asemenea de *Zodiacul pavimentar* aflat la *Biserica San Miniato al Monte*, tot din Florența, el provine din 1207 (Fig. 6). Acest exemplu este relevant pentru a înțelege accentul care se pune pe câteva zodii și simboluri: soarele, peștii și taurul, ca elementele ce se regăsesc în iconografia și simbolismul creștin. Accentul pe astrologie combinat cu simbolismul creștin pare să fie o constantă a secolului al XIII-lea, întâlnit la San Miniato al Monte. Caracteristicile peștilor și a taurului prin analogie cu Hristos sunt utilizate în mod semnificativ și subliniat, demonstrând astfel cum tradițiile astrologice și ermetice au continuat să pătrundă în arta și simbolismul medieval. Tradiția astrologică este văzută ca unul dintre multele curente antice de influență asupra minții medievale care s-a concentrat pe simbolism, atât în artă, cât și în decorațiunile arhitecturale. La San Miniato zodiacul este folosit pentru a lega tărâmurile pământești de cele cerești, într-un efort sistematic de încreștinare a astrologiei păgâne puse în slujba mediului teologic⁸.

Catedrala Chartres înălțată în mare parte între 1194 și 1220 a fost înălțată în perioada Romanicului și a Goticului. Împreună cu alte detalii sculptate cu migală din aria iconografiei creștine apare și *Zodiacul astrologic* prezentat în mai multe cazuri. În mijlocul timpanului central al portalului de vest îl vizualizăm pe Hristos într-o mandorlă fiind înconjurat de cele douăspre-

⁷ <https://www.iris28.art/post/in-the-stars-art-and-the-western-astrological-zodiac>, accesat 15 01. 2025.

⁸ Cf. Valerie SHRIMPLIN, *The Church of San Miniato al Monte*, Florence: Astronomical and Astrological Connections, pp. 28, 29, 31, 32.

zece semne zodiacale. Portalul de sud, ce provine de mai târziu din secolul al XIII-lea, are, de asemenea sculpturi ce redau semnele zodiacale, vicii și virtuți omenesti (Fig. 7). În spațiul interior al edificiului religios francez, vitraliile sunt decorate și cu binecunoscutele simboluri zodiacale (Fig. 8).

Alături de catedrala franceză și alte biserici, asemeni celei cunoscute drept *Waltham Abbey Church* opera lui Edward Poynter din 1860, au decoruri cu semne zodiacale (Fig. 9).

Având în vedere paralela care se face în iconografia bizantină dintre semnele zodiacale și viața omului (muncile și lunile anului) oglindite în *Erminia picturii bizantine* a lui Dionisie din Furna, temele unde se pictează cele douăsprezece zodii cunoscute și precizate sunt: *Judecata de Apoi* și *Lumea aceasta zadarnică*.

În prima compoziție iconică zodiacul este zugrăvit pe un filacter monumental pe care îl deschid îngerii și se află pictat în registrul superior al magistralei *Judecăți de Apoi*.

Cel de-al doilea subiect este întâlnit în spațiul monastic, deci se găsește ilustrat mai rar; cu toate acestea călugărul athonit menționează următoarele: „și între rotocolul al doilea, fă de jur împrejur douăsprezece căsuțe, și între-acestea pe cele 12 zodii ale celor 12 luni. Și te socotește bine, ca la fieștecare anotimp să pui lângă el pe cuvenitele lui zodii, adică așa: la primăvară să pui pe berbece, pe taur și pe gemeni; lângă vară [să pui]; racul, leul și fecioara; lângă toamnă cumpăna, scorpia și pe săgetător, iar la iarnă cornul de capră, vârsătorul de apă și peștele...” autorul precizează ca deasupra fiecărei zodii să fie inscripționat numele lunilor: „la berbece scrie martie (mărțișor); la taur scrie aprilie (prier); la gemeni-mai (floral); la rac - iunie (cireșar); la leu-iulie (cuptor); la fecioara -august (măsălar); la cumpăna-septembrie (răpciune); la scorpie -octombrie (brumărel); la săgetător-noiembrie (brumar); la cornul de capră – decembrie (andreaia); la vârsător de apă-ianuarie (genar); la pește-februarie (făurar)”.⁹

În aria răsăriteană semnele zodiacale sunt vizibile, în mod special în frescele bizantine încă din cel de-al X-lea secol, ca exemple reținem: Marea Lavră de la Muntele Athos (apar la baza boltii și în pridvor), Mănăstirea Lesnovo (apar în naos pe latura de nord) din secolul al XIV-lea, Mănăstirea Sucevița din secolul al XVI-lea (apar în pridvor închis pe laturile de nord și de sud și o au în centru pe boltă pe *Maica Domnului Orantă cu Pruncul*), Mănăstirea Probota secolul al XVI-lea (pridvorul închis - au în centru pe *Hristos Pantocrator* – (Fig. 12), Biserica Living Pilar din Georgia ce datează din secolul al XVII-lea. În acest ultim exemplu Hristos apare în mijlocul sem-

⁹ *Erminia picturii bizantine după versiunea lui Dionisie din Furna*, Ed. Mitropoliei Banatului, 1979, pp. 284, 285. În continuare, autorul înfățișează pentru fiecare anotimp câte o figură umană cu simbolurile acestora: toiaș, căciulă, sceră, fructe, frunze etc.

nelor zodiacale. Reprezentările zodiacului din Macedonia se găsesc în pronaosul *Bisericii Sfântului Arhanghel Mihail* din Lesnovo (1349) (Fig. 10, 11), altele sunt văzute pe icoana cu inscripția „Lăudați-l pe Domnul” din biserica *Sfinților Arhangheli* din Kucheviste (1591) ele mai putând fi văzute și pe arcul din pronaosul bisericii *Sf. Gheorghe* din mănăstirea Poloshko (1608/9).

În toate cele trei exemple, *Zodiacul* este preluat din Psalmului 148, fiind o ilustrare a sa. Analiza reprezentării psalmului relevă faptul că imaginea este îmbogățită cu semnele zodiacului, detaliu ce ne arată că aceste măturii plastice din teritoriile macedonene pot contribui la studiul dezvoltării acestei iconografii, mai puțin prezente în alte lăcașuri de cult. Asemenea exemple sunt printre cele mai vechi păstrate în arta bizantină și cea post-bizantină. La Biserica Mănăstirii din Lesnovo, simbolurile zodiacale au fost compuse și îmbogățite cu un număr de figurări ale planetelor, ele sunt grupate de-o parte și de alta a lui Hristos și a îngerilor.

Fig. 4 *Zodiacul pavimentar*, mozaic, sec. al XII-lea, Biserica San Savino din Piacenza.¹⁰

Fig. 5 *Zodiacul pavimentar*, marmură, Baptisteriu, sec. al XII-lea, Florența¹¹

¹⁰ [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilica_di_San_Savino_\(Piacenza\),_mosaico_con_segni_zodiacali_entro_medaglioni,_prima_met%C3%A0_del_secolo_xii_16.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilica_di_San_Savino_(Piacenza),_mosaico_con_segni_zodiacali_entro_medaglioni,_prima_met%C3%A0_del_secolo_xii_16.jpg), accesat 06. 01. 2025.

¹¹ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Interior_of_the_Florence_Baptistry_-_Floor_zodiac_rose#/media/File:Battistero_di_firenze,_pavimento,_rosone_dello_zodiaco_01.JPG,

Fig. 6 *Zodiacul pavimentar*, marmură, Biserica San Miniato al Monte, 1207, Florența¹²

Fig. 7 *Semnele zodiacale*, basorelief, sec. al XII-lea, Catedrala, Chartres¹³

Fig. 8 *Balanța, Semnele zodiacale*, vitaliu, sec. al XII-lea, Catedrala, Chartres¹⁴

accesat 14. 02. 2025.

¹² <https://www.valerieshrimplin.com/pdfs/2010sminiatooshrimplinproofspdf.pdf>, accesat 14. 02. 2025.

¹³ <https://io.wp.com/theswedishparrot.com/swedish/wp-content/uploads/2014/07/Tympan-du-portail-central-de-la-cath%C3%A9drale-de-Chartres.jpg?ssl=1>, accesat 06. 01. 2025.

¹⁴ <https://www.lavie-b-aile.com/article-le-vitrail-des-mois-et-du-zodiaque-de-la-cathedrale-de-chartres-122018183.html>, accesat 06. 01. 2025.

În compoziția „Laudă Domnului”, Mântuitorul este înfățișat în partea centrală, în timp ce simbolurile zodiacale, împreună cu Soarele și Luna, sunt compuse în cele patru puncte simetrice, în stânga și în dreapta lui Iisus. În Poloshko, această compoziție, ni-l înfățișează pe Iisus cu corul de îngeri, acesta din urmă este plasat în centrul temei fiind înconjurat de simbolurile zodiacului, precum și de lună și de soare. Zodiacul complet ce se vede, asemeni unui cerc care îl înconjoară pe Hristos apare pentru prima dată în Poloshko, incluzând toate ilustrațiile ulterioare ale acestei compoziții.

Tema zodiacului e prezentă în monumentală compoziție, cunoscută cu numele de *Judecata de Apoi* și o întâlnim în pictura exterioară, mai exact pe fațada mănăstirilor bucovinene, precum: Probota, Voroneț, Moldovița, Humor și Sucevița, deja pomenită. Semnele sunt picatate, probabil ca un simbol al sfârșitului timpului ori a veacurilor, atunci când va avea loc judecata finală sau cea de obște.

În scrierile clasice, medievale sau moderne, anulminurile înscrise prezintă *Omul zodiacal* - *Homo Signorum* sau „Omul semnelor”. Acestea exprimă o formă complexă de asimilare a diverselor părți ale corpului cu semnele zodiacului, deja încetățenite: Berbecul - capul, Taurul – gâtul, Gemenii - brațele, Racul - pieptul, Leul - inima, Fecioara – stomacul (burta), Balanța – bustul (șezutul), Scorpionul – organele genitale, Săgetătorul – picioarele (coapsele), Capricornul (genunchii), Vărsătorul, (picioarul inferior, gambele) Peștii (picioarele) (Fig. 11 și 12).

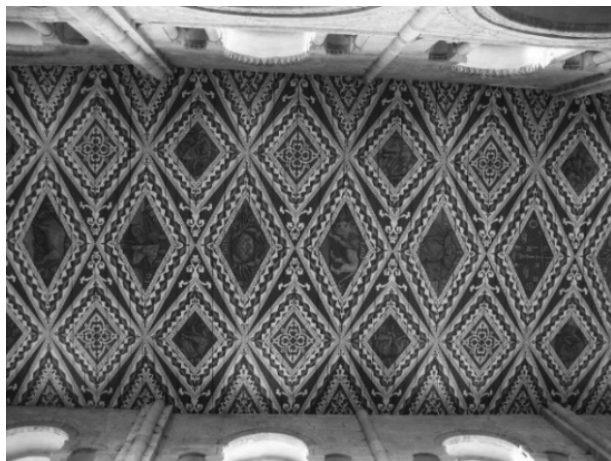

Fig. 9 Edward Pointed, *Zodiacul*, plafon pictat, sec. al XIX-lea, Waltham Abbey Church¹⁵

¹⁵ <https://www.geograph.org.uk/photo/2430776>, accesat 15. 01. 2025.

Fig. 10 *Zodiacul*, frescă, 1349, Biserica Sfântul Arhanghel Mihail din Lesnovo¹⁶

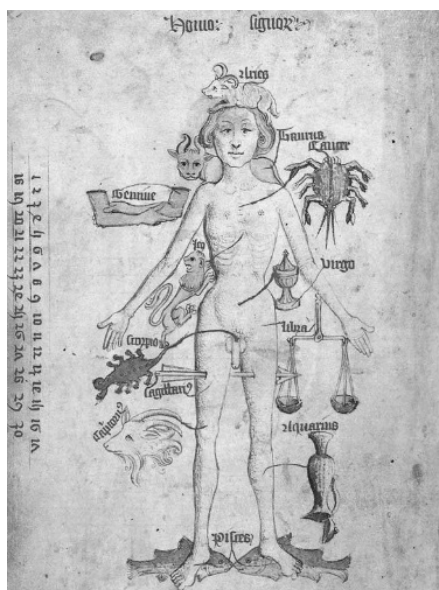
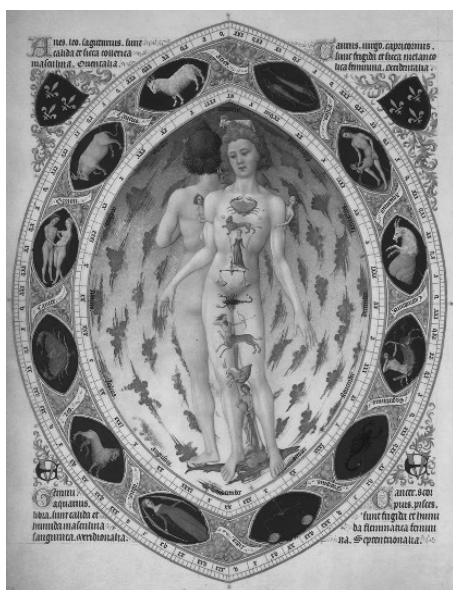
Fig. 11 *Zodiacul*, frescă, 1349, Biserica Sfântul Arhanghel Mihail din Lesnovo¹⁷

¹⁶ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Slavic_Zodiac#/media/File:Frescos_from_the_Michael_the_Archangel_Church_of_Lesnovo_014.jpg, accesat 15. 01. 2025.

¹⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Slavic_Zodiac#/media/File:Frescos_from_the_Michael_the_Archangel_Church_of_Lesnovo_014.jpg, accesat 15. 01. 2025.

Fig. 12 *Zodiile*, frescă, sec. al XVI-lea, Mănăstirea Probota¹⁸

Zodiac Man, labelled *Homo signorum*
Gold Clock of the Barber Surgeons, c1495.
BL MS Egerton 2072. 1. 92v.

Fig. 13 și Fig. 14 *Omul zodiacal*, miniatură, sec. al XV-lea¹⁹

¹⁸ <https://www.polarh.ro/probota.html>, accesat 15. 01. 2025.

¹⁹ <https://alchemicaldiagrams.blogspot.com/2012/11/zodiacal-man.html>, accesat 15 01. 2025.

Fig. 15 Alphonse Mucha, *Zodiac*, litografie, 1896²⁰

Alphonse Mucha înfățișează un portret feminin văzut din profil având în jurul capului un cerc asemeni unei pălării circulare pe a cărei suprafață sunt încorporate simbolurile alegorice zodiacale (Fig. 15). Compoziția este simetrică și se armonizează în stilul dominat pur decorativ ce se înscrie în curentul Art Nouveau. Stilul decorativ se îmbină cu semnificația simbolică într-o rostire estetică elegantă, rafinată. Cromatica de culori calde ocru, oranj, auriu stau armonios în raport cu brunul și albastrul reconfortant.

Finalizând considerăm că zodiile au fost redată în artă, încă de la începuturile creației artistice ele fiind asimilate de marile culturi și au exprimat preocupările omului către cele spirituale, transpuse în semne, simboluri și scene iconice.

În mod special în arta creștină ciclul zodiacal este prezent ca o mărturisire a succesiunii timpului măsurat în ciclul vieții și în trecerea timpului (zile, luni, anotimpuri și ani), având în centrul chipul veșniciei divine.

²⁰ https://farm7.staticflickr.com/6231/6389474675_5f02c95077_b.jpg, accesat 18. 01. 2025.